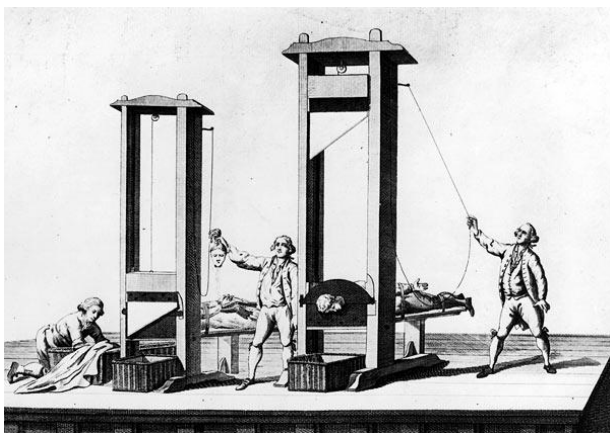

Ord och begrepp – Revolutioner

Allians är en överenskommelse mellan olika parter som arbetar för samma mål. I Sverige kallar sig de fyra borgerliga partier som har regeringsmakten sedan 2006 för Alliansen.

Giljotin är ett avrättningsredskap för halshuggning. Apparaten uppfanns av den franske läkaren Joseph Guillotin på 1700-talet. I Sverige har giljotin använts bara en enda gång. Det var när Alfred Ander avrättades 1910. Han var dömd för rånmord.

Ett annat namn på giljotin är *fallbila*.

giljotin. Till höger på bilden är den dömda förberedd för avrättning. Till vänster på bilden har den snedställda kniven fallit ner och halshuggningen är genomförd. Bilden är från 1792.

Kejsare har man kallat härskaren över vissa stora och mäktiga riken. Numera är det bara regenten i Japan som kallas så, men han är inte mäktigare än vår kung.

Den första kejsaren var Augustus, som styrde romarriket vid tiden för Kristi födelse. Men själva ordet kommer från hans företrädare Caesar, vars namn på den tiden uttalades kajsar. Augustus och hans efterträdare kallades alla Caesar och imperator. (Från "imperator" kommer engelskans och franskans ord för kejsare: emperor och empereur.)

Romarriket gick under, men idén om det stora riket levde kvar. År 800 kröntes frankernas kung Karl den store till kejsare av påven i Rom, och 962 blev Otto den store den förste tysk-romerske kejsaren. Den siste kejsaren av Kina störtades 1912. Efter första världskriget försvann de tre kejsardömena i Europa: det tyska, det österrikiska och det ryska (där kejsaren kallades tsar, som också kommer av Caesar).

Kolonialism innebär att ett land erövrar och utnyttjar områden, kolonier, utanför det egna landområdet. Det fanns kolonier redan under antiken, men ordet kolonialism används framför allt om de europeiska ländernas kolonier från 1500-talet och framåt och senare även om USA:s och Japans kolonier.

Man kan säga att det finns två faser av kolonialism. Den första fasen varade från 1500-talet till början av 1800-talet. Då ville de europeiska länderna skaffa guld och andra ädelmetaller och kontrollera handeln med slavar, kryddor och andra varor. Ofta var det privata företag, handelskompanier, som med stöd av sitt lands armé utnyttjade kolonierna.

Nästa fas varade från 1800-talet till mitten av 1900-talet. Då gällde det att få tag på råvaror till de många industrier som växte fram i Europa och USA, bland annat bomull till textilindustrierna. Dessutom kunde företagen sälja de färdiga varorna, till exempel tyger, i kolonierna. I kolonierna anlade man också stora jordbruk för att odla te, kaffe, sockerrör och andra produkter som man efterfrågade i Europa. En del kolonier, särskilt i Afrika, kom till därför att de europeiska länderna tävlade med varandra om vem som hade mest makt. Då gällde det också att ha flest kolonier.

Ibland talar man om nykolonialism. Det betyder att ett land påverkar politiken och utnyttjar ett annat land som egentligen är självständigt.

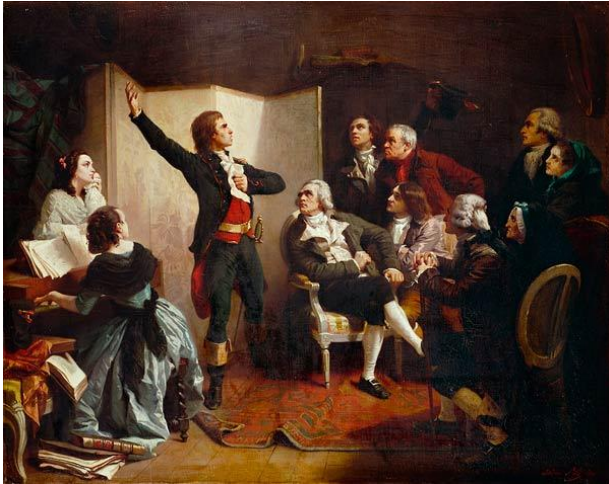
Latinamerika var det område som först koloniserades. Det gjordes det av Spanien och Portugal på 1500-talet. Sydasien (Indien) blev en del av det brittiska kolonialväldet, och i Sydostasien skaffade sig Nederländerna, Frankrike och Storbritannien kolonier. I Afrika fanns det handelsbaser vid kusterna, och därifrån såldes mängder av människor som slavar till Amerika under 1600-talet och 1700-talet. Nästan hela Afrika delades i slutet av 1800-talet upp i olika kolonier mellan Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Portugal och Belgien.

Systemet med kolonier började försvinna efter andra världskriget (som tog slut 1945). Numera är nästan alla tidigare kolonier självständiga stater. Sverige har haft två kolonier: Nya Sverige längs Delawarefloden i Nordamerika 1638–1655 och ön Saint-Barthélemy i Västindien 1784–1878.

De områden som blev kolonier förändrades mycket kraftigt. Kolonialismen innebar att många människor tvingades till slavarbete, utsattes för övergrepp, drabbades av sjukdomar med mera. Kolonialismen är på många sätt grunden till att dagens värld är ojämlik och att u-länder är underutvecklade och beroende av i-länder.

Konstitution, gammal och oprecis term inom psykologi och medicin. Termen avser sådana psykiska och kroppsliga egenskaper hos en individ som bedöms vara ursprungliga och stabila och förmodas vara genetiskt bestämda, i motsats till sådana som uppkommit som följd av t.ex. livshändelser och sjukdomar.

Marseljäsen är Frankrikes nationalsång. Sången skrevs av Claude-Joseph Rouget de Lisle 1792. Den spreds snabbt och blev mycket populär under franska revolutionen. Sitt namn har den fått efter en grupp revolutionärer som gjorde den populär i Paris. De kom från Marseille i sydöstra Frankrike.

Marseljäsen. Claude-Joseph Rouget de Lisle sjunger "Marseljäsen" för borgmästaren i Strasbourg.

År 1795 blev Marseljäsen Frankrikes nationalsång. Under delar av 1800-talet förbjöds den, men 1879 blev den åter nationalsång.

Monarki är ett styrelsesätt där en kung, drottning eller kejsare har den högsta makten. Han eller hon kallas monark och har sin position tills hon eller han dör. Från 1500-talet till 1700-talet var absolut monarki vanligt. Det innebar att monarken hade all makt och ansågs ha fått makten av Gud. Sedan 1800-talet är det vanligast med konstitutionell monarki. Monarken har ingen politisk makt utan är bara en representant för landet.

I Europa finns följande monarkier: Sverige, Norge, Danmark, Nederländerna, Belgien, Luxemburg, Storbritannien, Spanien, Liechtenstein och Monaco. I övriga delar av världen är bland annat Japan, Thailand och Saudiarabien monarkier.

Monarken ärver sin position och i de flesta fall är det äldsta barnet eller äldste sonen tar över när monarken dör. Det kallas tronföljd och den som står i tur att bli monark kallas kronprins eller kronprinsessa.

Republik är ett styrelsesätt där den person som har den högsta makten väljs av folket och inte ärver sin position (som i en monarki). Ofta är det en president.

Under en stor del av antiken var flera grekiska städer och romerska riket republiker. Under medeltiden styrdes många städer i Italien och Tyskland som republiker. I dag är republik den vanligaste styrelseformen i världen. I Europa är till exempel Island, Finland, Ryssland, Estland, Lettland, Litauen och Tyskland republiker.

Självständighetsförklaring är när ett land säger att det är självständigt och inte längre är en del av något annat land och inte heller är en koloni. Ofta dröjer det innan andra länder erkänner självständighetsförklaringen, alltså säger att de accepterar att landet är fritt och oberoende av andra länder.

En berömd självständighetsförklaring är Declaration of Independence, oavhängighetsförklaringen. I den förklarade de amerikanska kolonierna 1776 att de var självständiga från Storbritannien. En annan berömd självständighetsförklaring skrevs 1917, när Finland gjorde sig fritt från Ryssland. I stället för självständighetsförklaring säger man ibland självständighetsdeklaration.

Stjärnbaneret, engelska *Stars and Stripes*, USA:s nationsflagga. Namnet syftar på dukens hörnfält med stjärnor, en för varje delstat, 50 stycken. Ränderna är och förblir 13 stycken.

Stånd är de samhällsklasser som man tidigare räknade med i Sveriges och en del andra länders historia: *adeln*, *prästerskapet*, *borgerskapet* och *bönderna*. Särskilt viktigt i Sveriges historia är att riksdagen var indelad i dessa stånd (i riksdagen kallade ständer) ända till 1865.

Adeln var ursprungligen en militär klass. Den uppkom genom att personer som gjorde krigstjänst med egen utrustning och häst blev befriade från skatt, och det gällde även den mark de ägde. I Sverige infördes adeln av kung Magnus Ladulås genom Alsnö stadga år 1280. De här privilegierna (förmåner) blev ärftliga, och på så sätt uppstod ett antal rika och mäktiga familjer. De förnämsta adelsmännen fick titlar som "greve" och "friherre". På medeltiden kunde adeln vara så stark att den hotade kungens ställning, och flera kungar avsattes genom adelsuppror. Från 1600-talet, när kungamakten blev starkare, minskades adelns makt, men adelsmännen hade fortfarande ensamrätt till högre statliga ämbeten och militärt befäl. Kungen hade rätt att adla personer som han tyckte var värda det.

Numera finns inga sådana adelsprivilegier kvar, i varje fall inte i Sverige. Men adeln som sådan finns kvar. I Stockholm finns adelns hus, Riddarhuset, och en särskild adelskalender, med alla Sveriges adliga män och kvinnor, ges ut med jämna mellanrum.

Prästerskapet var även det under medeltiden en särskilt gynnad klass, på grund av kyrkans starka ställning på den tiden. Efter reformationen på 1500-talet blev prästerna en del av överheten, som noga övervakade hur människor levde och att de gick i kyrkan ordentligt. Som ett av stånden i riksdagen hade prästerna viss politisk makt, men inte alls så stark som adeln.

Borgerskapet var från början de som bodde i städerna och var hantverkare och köpmän där. Städerna var på medeltiden strängt åtskilda från landsbygden. För att få rätt att verka som borgare i en stad måste man ha tillstånd, burskap. På 1700-talet blev borgerskapet i många länder en samhällsklass att räkna med. Rika borgare började ta efter adeln i sina levnadsvanor. I ett land som Frankrike, där borgarnas

politiska rättigheter var små, deltog borgerskapet till och med i revolutioner. I Sverige förlorade borgarbegreppet sin mening när allmän näringsfrihet för både städer och landsbygd infördes i mitten av 1800-talet.

Bönderna, eller allmogen, var tidigare den absolut största samhällsklassen. Men för att räknas som bonde måste man bruka egen jord. Anställda drängar och pigor, torpare och arrendatorer, hade inte böndernas rättigheter och kunde inte rösta eller bli valda till riksdagen. Sverige och Schweiz var de enda länder där bönderna var representerade i riksdagen. I många länder var böndernas ställning mycket sämre. De var ofta hårt bundna till den jord de brukade, som ägdes av någon godsherre. I till exempel Ryssland var bondebefolkningen livegen. Godsherren kunde sälja och köpa människorna som vilken egendom som helst. Livegenskapen i Ryssland avskaffades först 1861.

Trikolor [-o:´r], nationsflagga med tre olikfärgade fält på duken, vertikalt eller horisontellt ställda. Med Trikoloren avses Frankrikes flagga, införd i samband med revolutionen 1789.

Urfolk kallas de folkgrupper som bodde i ett område redan innan andra människor grundade en stat på samma mark. I Amerika är indianerna ett urfolk eftersom de bodde där innan Christofer Columbus kom dit 1492. Exempel på andra urfolk är aboriginerna i Australien och maorierna i Nya Zeeland. I Sverige är samerna ett urfolk.

Ättlingarna till sådana folkgrupper kallas också urfolk. Ättlingar är släktingar i rakt nedstigande led, alltså barnbarnsbarn och så vidare. De samer som lever i Sverige i dag är alltså också ett urfolk.

Andra ord för urfolk är *ursprungsbefolkning* och *urbefolkning*.

Genom historien har världens urfolk behandlats illa på många sätt. När europeerna kom till Australien började de odla marken eller använda den som betesmark för sina djur. När aboriginerna fortsatte att använda marken som förut blev de straffade för stöld med mera. Med tiden blev många aboriginer tvungna att överge sitt gamla levnadssätt och försörja sig genom att arbeta för de vita.

På senare tid har världens urfolk fått starkare rättigheter, bland annat genom FN. Det finns också flera organisationer som arbetar med att stärka urfolkens kultur och bidra till en politisk förändring. Men många urfolk har fortfarande stora problem. Deras språk och kultur hotas och många lider av fattigdom, ohälsa och kriminalitet.

Sedan mitten av 1990-talet är den 9 augusti urfolkens egen dag.